

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Додатни наставни материјали

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 4

Други светски рат

МОДЕРНА ИСТОРИЈА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Алтернативни наставни материјал

Други светски рат

Издавачи: Дан Граф д.о.о, Београд и Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи, Солун

За издаваче: Душан Митровић и Ненад Шебек
Наслов оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Second World War, Thessaloniki 2009
Превод са енглеског: Дринка Гојковић
Консултант: Биљана Ступар
Припрема за штампу и штампа: Цицерио, Београд
Тираж: 1000 примерака

Ово издање финансира је ЕУ

The European Union's Instrument for
Pre-accession Assistance (IPA).

Ставови у овој публикацији су искључива одговорност аутора и ни на који начин не изражавају став Европске уније нити издавача.
The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.

За CDRSEE:

Председник Управног одбора CDRSEE: др Ерхард Бусек
Известилац Управног одбора CDRSEE за пројекат Настава модерне историје југоисточне Европе: Коста Карас
Извршни директор CDRSEE: Ненад Шебек
Директор програма: Корина Ноак-Аетопулос
Пројектни тим: Андонис Хадзијанакис, Џени Деметриу, Сузан Надо Бустаманте и Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822
e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN: 978-86-83517-67-1

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Д о д а т н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 4

Други светски рат

Уредник: КРЕШИМИР ЕРДЕЉА

Уредница серије: КРИСТИНА КУЛУРИ

Уредница издања на српском језику: ДУБРАВКА СТОЈАНОВИЋ

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

DAW GRAF

Београд 2012

Садржај

Увод	13
Хронологија	17
Мапа 1: Други светски рат 1939–1942.	27
Прво поглавље: Политички контекст	28
Ia. Вође и идеологије	28
I–1. Фицрој Меклин, Черчилов изасланик код партизана, о Титу 1943. године Разговор Фицроја Меклина са Титом у партизанском Београду 1944	28
Сл. 1. Јосип Броз Тито, вођа партизанског народноослободилачког покрета, и генерал Дража Михаиловић, командант Југословенске војске у отаџбини (четници)	29
I–2. Павелићев фотограф сведочи о његовој личности 1961. године	30
Сл. 2. Анте Павелић	30
I–3. Опис Мехмета Шехуа и Енвера Хоџе	30
I–4. Енглески шпијун о Јулију Манију вођи политичке опозиције у Румунији	32
I–5. Метаксасова порука уредницима и издавачима свих грчких новина (30. октобар 1940)	32
Сл. 3. Лутријски купон за прикупљање новца за породице војника који се боре на албанском фронту против Италијана 1940–41.	33
I–6. Хитлерова наредба бр. 26 (3. април 1941)	33
I–7. Јон Антонеску о „јеврејском питању“	34
I–8. Проглас краља Михаила грађанима његове земље (23. август 1944)	34
I–9. Комунистичка идеологија LNÇ, у тумачењу Сејфуле Маљешове	35
I–10. Смернице ПК КПЈ ЦГ, за Црну Гору, Боку и Санџак упућене за стварање организације Црногорске народне омладине у септембру 1941.	35
I–11. Летак Обласног комитета Комунистичке партије Југославије за Македонију, упућен македонском народу	36
Iб. Војске и војници	37
I–12. Амерички извештај о активностима албанског покрета отпора	37
I–13. Представници савезника на Балкану о стратегији гериле у Албанији	37
I–14. Хрватски војни изасланик у Софији о ситуацији у Македонији	38
Сл. 4. Замењивање немачке војске бугарском војском после фашистичке окупације Македоније (април 1941)	38
I–15. Проглас Националног ослободилачког фронта (EAM)– Komitet Sterea Ellada	38
I–16. Проглас Националне демократске грчке уније (EDES) 1943.	39
Сл. 5. Фотографија партизана (мушкараца и жена) са левог крила отпора у Грчкој	40
I–17. Одлука ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак о подизању устанка (8. јул 1941)	40
I–18. Основи програма Освободилне фронте (ОФ, Ослободилачки фронт словеначког народа)	41
I–19. Извод из говора др Секуле Дрљевића на Петровданском сабору	41
I–20. Декларација Петровданског сабора	41

I-21. Из дневника југословенског партизанског команданта	42
I-22. Из записника са састанка Д. Михаиловића и представника немачке команде у Србији у селу Дивци	43
I-23. Из инструкција Драже Михаиловића мајору Ђорђу Лашићу и капетану Павлу Ђуришићу	43
Сл. 6. Српски плакат	44
I-24. Заклетва учесника Острошке скупштине 8. фебруара 1942.	44
I-25. Сарадња између усташа и четника	45
I-26. Почетак устанка у Босни	45
I-27. Формирање SS-„Ханџар“ дивизије у Босни	45
I-28. Дарко Ступарић пише о формирању прве хрватске партизанске јединице у близини Сиска (Хрватска) у јуну 1941.	46
I-29. Сведочења о расположењу у Охриду приликом уласка Немаца, Италијана, Бугара и партизана током Другог светског рата	46
Сл. 7. Бошњаци у усташким јединицама	47
I-30. Исказ једног детета о ривалству политичких група у Албанији	48
I-31. Циркуларно писмо централног већа LNÇ свим регионалним комитетима у Албанији (од 9. септембра 1943)	48
Ив. Односи са два коалицијама и са суседним земљама	49
I-32. Новински извештај о војном пучу и збацивању проосовинске владе Краљевине Југославије. Пуч се одиграо 27. марта 1941, после приступања Југославије Тројном пакту	49
I-33. Извештај врховног рабина Југославије др Исака Алкалаја Југословенској влади у изгнанству о догађајима у Југославији од краја марта до краја јуна 1941. године	49
Сл. 8. 27. март 1941. Масовне демонстрације против сила Осовине у Београду	50
I-34. Из мемоара Константина Кацарова, познатог бугарског адвоката, о првој години Другог светског рата	50
I-35. Познати бугарски новинар Данаил Крапчев о оптужби да Бугарска не пружа отпор немачкој војсци	50
I-36. Исти бугарски новинар Данаил Крапчев коментарише брзу победу Немачке над Југославијом у априлу 1941. године	51
Сл. 9. Румунске новине: краљ Михаил, генерал Антонеску, Мусолини, Хитлер (1941)	51
Сл. 10. Румунске новине: краљ Михаил и генералисимус Стаљин (1945)	51
I-37. Извод из <i>Мемоара</i> (18. октобра 1941) ондашњег премијера Емануила Цудероса у званичној влади Грчке у Каиру, некадашњег банкара познатог по либералним погледима и супротстављању Метаксасовом режиму, упућено Британцима	52
I-38. Порука британског Министарства спољних послова британском министру у Каиру 14. августа 1944.	52
I-39. Бригадни генерал Мајерс, командант британске војне мисије у Грчкој, процењује утицај отпора нацистима на свеукупни ток рата	52
Сл. 11. Фотографија из румунских новина: другарство између румунске војске и Црвене армије – официри на фронту	53
I-40. Третман енглеских заробљеника у Румунији (1944)	53
I-41. Из записника о разговору између Ј. Б. Тита и В. Черчила у Напуљу, 12. августа 1944.	54
I-42. Наредба италијанског краља Виктора Емануела III од 3. маја 1941. о анексији Љубљанске провинције Италији	54

I-43. Анегдота Ивана Венедикова, познатог бугарског археолога, о његовим односима са Немцима у Македонији	55
Iг. Верске организације	55
I-44. Посланица архиепископа Јањине (Грчка) свим хришћанима под његовом надлежношћу (10. септембра 1943)	55
I-45. Писмо архиепископа Дамаскина и других угледних Грка Гинтеру фон Алтенбургу, немачком амбасадору у Грчкој	56
I-46. Католичка црква Албаније о италијанској инвазији на Албанију	57
I-47. Посланица групе православног свештенства Црне Горе од 16. јуна 1942.	57
I-48. Сарајевски Бошњаци о ситуацији у Босни и Херцеговини (која је у то време била део Независне Државе Хрватске)	58
I-49. Исламско свештенство и стварање муслиманских SS-дивизија 1943.	59
I-50. Говор румунског патријарха Никодима, одржан на Правном факултету у Букурешту 1942. године	59
I-51. Чланак из новина: <i>Сестринске цркве. Велике перспективе православља</i> , од Михаила Бурлакуа	59
I-52. Хапшење патријарха Гаврила од стране Гестапоа у манастиру Острог, 23. априла 1941.	60
I-53. Степинчев позив католичком свештенству да подржи НДХ, 28. април 1941.	61
I-54. Степинчево писмо Павелићу, од 14. маја 1941.	61
I-55. Отац Златко Свирић о покрштавању православних Срба у католичанство	62
Друго поглавље: Живот у време рата	64
IIа. Сиромаштво, неизвесност	64
II-1. Ограничавање потрошње хлеба у Румунији током рата (1942)	64
II-2. Ограничавање потрошње хлеба у Румунији током рата (1944)	64
Сл. 12. Ограничавање потрошње хлеба у Истанбулу	65
II-3. Грчки сељак описује италијанске окупаторе	65
II-4. Иван Д. Станчов, бугарски дипломата, о животу своје породице за време рата	65
II-5. Из поверљивог извештаја бр. 162, који је амерички генерални конзул у Истанбулу Семјуел Хонакер послао државном секретару САД Корделу Халу о осећањима бугарске јавности, септембра 1942.	65
Сл. 13. Редови испред радње у Љубљани за време рата	66
Сл. 14. Редови за месо у Загребу	66
II-6. Тражимо срамне траке за црноберзијанце (извод из српских новина)	66
Сл. 15. Турска карикатура	67
II-7. Тешкоће преживљавања... Како би дошло до хране, градско становништво морало је да прода практично све за шта је могло да нађе купца	67
II-8. Неизвесност цивилног живота током рата у Албанији	67
II-9. Грађани Београда гаје поврће (текст објављен у београдским новинама септембра 1942)	68
Сл. 16. Жртве глади у Грчкој за време трагичне зиме 1941/42.	68
II-10. Фаик Окте о турском порезу на приход	69
II-11. Ова прича раширила се међу људима за време прикупљања пореза на имовину. Веома је занимљива јер открива „конкуренцију међу мањинама“ као својство овог опорезивања	69

IIб. Цивили	70
II-12. Претња немачких власти Београђанима	70
Сл. 17. Немачки пропагандни плакат	70
II-13. Одлука скупштине СНО Беране од 21. јула 1941.	70
II-14. С доласком рата, цивилна индустрија је милитаризована и рад је морао да се обавља под специфичним, рестриктивним условима. Рад у Румунији у време рата	71
II-15. Извештај тајне полиције лидеру државе Румуније о стању духа међу становништвом и о незадовољству условима живота током рата. Стање духа у месецу мају 1943. у извештају Тајне полиције	71
Сл. 18. Вежбе цивилне одбране на Бајазитовом тргу у Истанбулу	72
II-16. Војни изасланик Независне Државе Хрватске у Софији извештава о ситуацији у Вардарској Македонији под бугарском влашћу	72
II-17. Ситуација 1941. године према виђењу Обласног комитета Југословенске комунистичке партије за Македонију	73
II-18. Емил Сатоло о својој љубави према девојци из суседства	73
IIв. Живот војника	74
II-19. Одисеј Елитис, добитник Нобелове награде за књижевност (1979), описује уобичајено искуство грчког војника на албанском фронту	74
Сл. 19. Литографија која представља древног ратника из битке код Маратона, борца из грчког рата за независност 1821. и 'евзонеа' (модерног грчког борца)	74
II-20. Иван Шибл, учесник партизанског покрета у Хрватској од почетка, описао је своје искуство у својим ратним мемоарима. Следећи текст је опис првих Шиблових дана пошто је „отишао у шуму“ (популаран израз за одлазак у партизане)	75
II-21. У својим ратним мемоарима партизански ветерани често су поклањали посебну пажњу високој заступљености жена у партизанским одредима. У својим мемоарима, у поглављу с поднасловом „Жене ратници“, Шибл пише	75
II-22. Жене у селима Гревене (Грчка) захтевају више поштовања и веће учешће у јавним пословима пошто су учествовале у покрету отпора	75
II-23. Ову песму компоновао је непознати аутор за време Другог светског рата; верује се да је то македонска народна песма	76
Сл. 20. <i>Хероине из 1940.</i>	76
Сл. 21. Партизанске новине: <i>Џепне новине чете за везу, Задар</i> (Хрватска), 1944.	77
II-24. Издржљивост партизана за време континуираних битака против Немаца и њихових колабораната у Југославији	77
II-25. Денчо Знеполски, чувени бугарски герилски командант, о односима између жена и мушкараца у групи и о необичним опскрбама које су примили од Енглеза	77
II-26. Официр Виктор Будеску, учесник догађаја, о борбама на окуци Дона – Стаљинград.	78
II-27. Неагу Ђувара, историчар и дипломата од престижа, сећа се (јуна 2002) периода кад је учествовао у борбама на Источном фронту	78
Сл. 22. <i>Они који су певали рату</i>	79
II-28. Тешкоће бораца да се прилагоде цивилном животу	79
Сл. 23. Колаж новина македонских војних јединица из 1944.	80
II-29. Страшна забуна Здравка Лазарића	80

IIIг. Култура и образовање	80
II–30. Препоруке Школског инспектората битолског округа за учитеље	80
Сл. 24. „Партизанска школа“	81
II–31. Статут централног културног клуба „Климент Охридски“ у Македонији	81
II–32. Пошто је прогласила своју намеру да створи нови образовни систем за румунски народ, Антонескуова влада преузела је водећу улогу у промовисању патриотске школске политике у којој култ хероја има значајну улогу	82
II–33. Извод из уџбеника за основно образовање, који је објавио Национални ослободилачки фронт (предвођен комунистима) у ослобођеним деловима Грчке	83
Сл. 25. Илија Бешков: <i>Без животног простора</i> , 1942.	83
II–34. Из поверљивог извештаја бр. 162, који је амерички генерални конзул у Истанбулу послао државном секретару САД Корделу Халу, о пропаганди у бугарским школама	83
Сл. 26. Румунска новинска фотографија: чланак о женској моди (1942)	84
Сл. 27. Сцена из филма <i>Невиност без заштите</i> Драгољуба Алексића	84
II–35. Румунска уредба за регулисање образовања Јевреја (11. октобар 1940)	84
II–36. Промене у школским програмима у Албанији за време италијанске окупације	85
Сл. 28. Најава филмског програма у београдским биоскопима средином септембра 1942.	85
Сл. 29. Деца улазе у основну школу „Хасан Приштина“	86
Сл. 30. Национални фудбалски тим Независне Државе Хрватске	86
II–37. Живот у омладинском центру „Итало Балбо“, једном од многобројних центара које су фашисти организовали у Албанији	86
Сл. 31. Румунске новине извештавају о фудбалској утакмици између Румуније и Хрватске 1942. године	87
II–38. Министарство националног образовања Румуније забрањује мапе које подсећају људе на совјетску инвазију 1940. године	87
II–39. Илија Јаковљевић, затвореник усташког логора у Старој Градишки (Хрватска) о Павелићевом језичком пуризму	88
ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ: Ужаси рата	89
IIIа. Линија фронта	89
III–1. Војни закон албанских партизана	89
III–2. Третман заробљеника од стране албанских националиста	90
Сл. 32. Четврта партизанска дивизија у црногорским планинама 1944. године	90
Сл. 33. Румунски војници на камилама у кавкаским биткама	90
IIIб. Бруталности	91
III–3. Саопштење немачког армијског команданта у Грчкој (1943) упућено Грцима	91
III–4. Немачки памфлет (октобар 1943) после првог таласа масовних одмазди у Грчкој	91
III–5. Хитлерова наредба (из септембра 1941) у вези са понашањем војске на окупираним територијама у југоисточној Европи	91
Сл. 34. Одмазда немачке војске у Грчкој: фотографија масовних егзекуција у Агринију 1943.	92
III–6. Немачка злочинства за време окупације Албаније (јули 1943) Став немачких војника према италијанским војницима после њихове капитулације (октобар 1943)	92
III–7. Дон Пјетро Бињоли: <i>Света миса за мој стрељани народ</i> (фрагмент из дневника)	93
Сл. 35. Фотографије спаљених или уништених села (одмазде)	93
III–8. Извод из интервјуа са Цветом Кобалом	94

Сл. 36. Насловна страна брошуре о Маутхаузену	94
III–9. Писмо Хитлеру	94
III–10. Немачке мере којима се узвраћа на подизање устанка у Србији	95
III–11. Масакр талаца цивила у Крагујевцу	95
III–12. Партизански извештај о италијанско-четничким акцијама у области Лике у лето и јесен 1942.	96
III–13. Геноцид четника над Муслиманима у Санџаку, фебруар 1943.	97
III–14. Страхоте у усташким затворима у Сарајеву. У овом случају жртва је млада Хрватица комунисткиња	97
Сл. 37. Фотографија београдског главног градског трга, 17. август 1941.	97
III–15. Извештај румунске полиције о положају Рома депортованих у Транснистрију	98
Сл. 38. Плакат са именима мртвих талаца у немачкој окупационој зони у Словенији	98
III–16. Илија Јаковљевић описује живот у логору Стара Градишка, делу система концентрационог логора Јасеновац	98
III–17. Писмо породици из концентрационог логора Стара Градишка	99
III–18. Усташки војник описује своје суровости	99
III–19. Партизански злочини у Блајбургу. Колин Ганер, поручник Краљевске ирске пешадије, сведочи како заробљеници пролазе крај њега док он посматра...	100
III–20. Тито о партизанским злочинима у мају 1945.	101
Сл. 39. <i>Жртве</i> , Владимир Филаговац, уље на платну, Загреб 1943.	101
IIIв. Холокауст	101
III–21. Из бугарског закона о заштити нације	101
III–22. Бугарски посланици протестују против депортације Јевреја	102
III–23. Наредба Војне команде, Београд	103
III–24. Јон Антонеску осуђује погром у Јашију	103
Сл. 40. Турска карикатура	104
Сл. 41. Турска карикатура	104
III–25. Концентрациони логор <i>Сајмиште</i> , Београд	105
Сл. 42. Непозната девојчица чека на депортацију у близини Цеља, у Словенији	105
III–26. Патње младе Јеврејке из Сарајева	106
III–27. Антијеврејске мере у Грчкој	106
III–28. Фрагмент из успомена једног грчког Јеврејина из Солуна (1941–1943)	107
Сл. 43. Концентрациони логор Бањица у Београду	108
Сл. 44. Логор Уштица, део система концентрационог логора Јасеновац, 1942.	108
III–29. Писмо Розалије Крамер Павелићевом официру, 20. октобар 1941.	108
Сл. 45. Насловна страна каталога антијеврејске изложбе у Загребу 1942.	109
Четврто поглавље: Људска солидарност	110
IV–1. Разговор између партизана и усташа	110
Сл. 46. Плакат из румунских новина: <i>Спасите сирочиће</i>	111
IV–2. Прослава имендана у концентрационом логору	111
IV–3. <i>Допис интелектуалаца</i> упућен Ј. Антонескуу (април 1944)	112
IV–4. Извод из писма председника владе Грчке (7. октобар 1943) немачким властима	113
IV–5. Г. Енеску покушава да заштити Роме	114
IV–6. Меморандум групе бугарских брица и фризера упућен министрима, у вези са Декретом о заштити нације	114
IV–7. Турска помоћ и подршка Грчкој	114
IV–8. Сведочење пензионисаног амбасадора Неџдета Кента у вези са његовим спасавањем турских Јевреја у Марсеју, Француска	115

IV–9. Из дневника бугарског војника у Западној Тракији, грчкој области под бугарском окупацијом	116
IV–10. Стојан Петров Чомаков, бугарски министарски опуномоћеник у Букурешту, прича смешну и дирљиву причу о односима између румунских војника, руских ратних заробљеника и бугарске заједнице у Румунији за време Другог светског рата	116
IV–11. Грчки Јеврејин описује како су православни Грци помагали његовој породици за време немачке окупације	117
Сл. 47. Турски Јевреји стоје испред турског конзулата у Паризу 1943. године, како би добили пасоше и визе помоћу којих ће се вратити у Турску	117
IV–12. Хумани третман Јевреја од стране румунског службеника	118
IV–13. Бугарски дипломата Иван Д. Станчов прича како га је немачки официр спасао од Гестапоа у Бугарској	118
Сл. 48. Тајна партизанска болница „Фрања“, поред Церкна у Словенији	119
IV–14. Алфонз Барон, повереник фабрике бомбона и чоколаде „Унион“, Равнатељству усташког редарства, 9. јула 1941.	119
Сл. 49. Писмо једног анонимног Београђанина немачком војном команданту у Србији	120
Пето поглавље: Последице	121
Va. Ратни губици, жртве рата	121
V–1. Енвер Хоџа на мировној конференцији у Паризу о жртвама и материјалној штети у Албанији	121
Сл. 50. 17. новембар 1944.	121
<i>Табеле</i>	
1. Број убијених у Југославији, према националности	122
2. Грчки губици за време Другог светског рата	122
3. Грчки губици у трговачкој флоти за време Другог светског рата	123
V–2. Швајцарски новинар о разарању Подгорице	123
Vб. Миграције за време и после рата	124
<i>Табела 4.</i> Избеглице у Црној Гори 1941–1945.	124
V–3. Фрагмент из извештаја федералног службеника министарства унутрашњих послова Немачке, упућеног челнику цивилне администрације Доње Штајерске, од 30. маја 1941. о масовним пресељењима Словенаца	124
V–4. Извештај високог представника за Љубљанску провинцију, од 24. августа 1942, о програму активности у региону	125
Сл. 51. Избеглице из Босне у Србији, 1941.	125
V–6. Прогон немачке мањине у Румунији после рата	126
V–7. Лична белешка британског премијера Винстона Черчила, адресирана на британског министра спољних послова, у вези с депортацијом румунских грађана немачког порекла у Русију (19. јануар 1945)	126
Сл. 52. Повратак словеначких домобрана у јуну 1945.	127
Vв. Промене политичког система	127
V–7. Черчилова понуда за споразум о „процентима“	127
Сл. 53. Атињани славе долазак британске војске после ослобођења	127
V–8. Јачање власти Народноослободилачког покрета у Босни и Херцеговини	128
V–9. Маја 1945. Јосип Хорват, новинар и историчар, посматра одлазак усташа и долазак партизана у Загреб	128
Сл. 54. Партизани улазе у Загреб 8. маја 1945.	129
Сл. 55. Митинг на Тргу бана Јелачића, маја 1945, пошто су партизани преузели власт	129

V-10. Фрагмент из извештаја о састанку Бугарске радничке партије (комуниста), на којем је расправљано о пресудама изреченим члановима бившег режима	129
V-11. Изводи из извештаја министра правде др Минча Најчева Националном комитету Отаџбинског фронта о броју људи којима је Народни суд Бугарске изрекао пресуду	130
V-12. Британски меморандум у вези са суђењима и извршењем пресуда против такозваних ратних злочинаца у ослобођеним и сателитским земљама	130
Сл. 56. Тобао дочек македонских војника, политичких и државних вођа у ослобођеном Скопљу (13. новембар 1944)	130
V-13. Фрагмент који описује инвазију Црвене армије на Бугарску и преузимање власти од стране Отаџбинског фронта	130
Сл. 57. Београђани поздрављају бугарску војску	131
Шесто поглавље: Сећање на рат	132
VI-1. Интервју са Јожетом Пожаром (рођеним 1932. у Словенији), сирочетом Другог светског рата	132
VI-2. Извод из полубиографског романа Фикрета Демирага	133
VI-3. Бугарски партизански командант Денчо Знеполски о преиначавању историје покрета отпора у годинама после Другог светског рата	133
Сл. 58. Фреско-композиција Борка Лазеског	133
Сл. 59. Сцена из филма <i>Ужичка република</i>	134
VI-4. Генерал Ктин Санатеску о контрасту између „јавне“ информације и реалности на фронту (извод из његовог дневника)	134
Сл. 60. Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), <i>Стрељање</i> , 1943.	134
VI-5. Анђелка Мартић у својој краткој причи <i>Сусрет</i> описује како дечак тражи свог оца партизана	135
VI-6. <i>Бегунац</i> – песма Јаковоса Камбанелиса	135
VI-7. Ивлин Во описује партизански напад (из последњег дела његове ратне трилогије <i>Sword of Honour</i>)	136
Сл. 61. Плакат из грчког филма <i>Издаја</i> , 1964	137
Сл. 62. Плакат из грчког филма <i>Шта си ти радио у рату</i> , <i>Танасисе</i> , 1971.	137
VI-8. Извод из првог романа Добрице Ћосића <i>Далеко је сунце</i>	137
Сл. 63. Слика Гури Мадија, која показује партизански напад на немачку војну јединицу	139
Сл. 64. Слика Фатоса Хаџиуа, која показује епизоду са бојног поља у Другом светском рату	139
VI-9. Текст из књиге <i>Delirul</i> од Марина Преде, објављене 1975, описује догађај из перспективе војника. Приметна је реалистичност описа, у којем се идеализам сукобљава са трагичном реалношћу рата	139
Сл. 65. Сцена из комичног стрипа <i>Балкан експрес</i> од Бранислава Кераца и Бранка Плавшића, на основу сценарија Гордана Михаића	140
VI-10. Изводи из романа <i>Дуван</i> Димитра Димова	140
VI-11. Атмосфера у Колашинском затвору	141
VI-12. Кипарски Турчин Кемал Реџеп Сусузлу говори о својим затвореничким данима, које је провео са вођом кипарских Грка Глафкосом Клеридесом	142
Сл. 66. Сцена из албанског филма <i>Кад зора заруди</i>	142
<i>Табела 5: Национални празници везани за Други светски рат</i>	143
Мапа 2: Југоисточна Европа после Другог светског рата	145
Библиографија	146

Према речима историчара Марка Мазовера (Mark Mazover), „за развој Европе у двадесетом веку није било кључнијег искуства (од искуства Другог светског рата). [...] била је то битка за друштвену и политичку будућност самог континента [...] Нећемо бити кадри да разумемо потоњи ток европске историје ако не посветимо пажњу том огромном преокрету и не покушамо да установимо његове друштвене и политичке последице. Године нацистичке окупације, за којима је дошао хаос непосредног послератног периода, покидале су везе међу људима, уништиле домове и заједнице, а у многим случајевима разориле саме основе друштва.“

Премда историчари, кад испитују узроке Другог светског рата, узимају у обзир низ чинилаца – најпре, да су после Првог светског рата народи земаља губитница сматрали да се победници односе према њима неправедно; затим, да су демократије у многим европским земљама биле крхке; и да је међународна економска криза из тридесетих година представљала тежак ударац за континент – готово сви се слажу да главни узрок Другог светског рата лежи у агресивној империјалистичкој политици нацистичке Немачке, фашистичке Италије и Јапана.

Фокус ове читанке и збирке историјских извора изабран је на основу географски дефинисаних параметара и ограничен је на регион југоисточне Европе. За разлику од Мусолинија, у чијим је плановима за експанзију италијанске империје територија Балкана била битан, ако не и главни део (италијанска војска окупирала је Албанију 1939, а Грчку пред крај 1940), тај регион није заузимао високо место на Хитлеровом списку приоритета, бар не кад је реч о потенцијалном ангажману немачке војске. Ако се имају у виду велики нацистички планови за проширење на исток и окупација великих делова територије, војна операција у југоисточној Европи могла је значити само непотребно трошење људства и ресурса. Требало је да дипломатски притисак на земље које је снага немачког Блицкрига (Blitzkrieg) уплашила (или импресионирала) буде довољан да обезбеди немачку надмоћ и сарадњу потчињених. Изгледало је да се ствари у први мах развијају у том смеру: дипломатским притиском обезбеђена је немачка контрола над мађарским и румунским ресурсима, а Бугарска и Југославија су почетком 1941. приступиле Тројном пакту. Политичка оријентација, поновно отварање старих рачуна од стране екстремних националиста и страхови од рата или од комунизма навели су ове балканске земље да позицију неутралности замене пронацистичким ставом.

Албанија је препуштена Италији, а Грчка је коначно пала под нацистичку контролу. Хитлерова војна операција постала је неизбежна после Мусолинијевог неуспеха у потчињавању Грчке и британске одлуке да пошаље трупе у ту земљу. Када је група официра у Београду извела успешан државни удар, у којем је оборена влада која је неколико дана раније у име Југославије потписала Тројни пакт, Хитлер је наредио да Вермахт окупира ту земљу, као и Грчку. Упоредо с тиме и, до извесне мере, пре државног удара, део становништва изразио је на јавним демонстрацијама своје разочарење због припрема да Југославија уђе у Тројни пакт, а касније и због самог чина приступања. Ти догађаји имају како симболичан тако и морални значај, јер представљају први пример јавног противљења одлуци властите владе да се прикључи Тројном пакту. Осим моралне и симболичне важности коју је имало, ово јавно изражавање става – само по себи догађај без преседана – имало је и војни аспект: неки историчари сматрају да је Хитлерова одлука да нападне југоисточну Европу заправо била нервозна реакција на те догађаје. До извесне мере, та реакција изменила је смер Другог светског рата утолико што је нацистички

напад на Совјетски Савез одгођен. Стога се може поставити хипотетичко питање: какав би ток узео рат да су немачке трупе стигле у Москву у септембру уместо у новембру 1941?

До средине 1941. све балканске земље изузев Турске биле су или под нацистичком окупацијом, или у савезу с нацистима. Југославија је распарчана: Хрватска (са Босном и Херцеговином као једним од њених региона) постала је марионетска држава сила Осовине, док је остатак земље подељен на окупационе зоне под италијанском, мађарском и бугарском влашћу. И Грчка је подељена на три окупационе зоне под италијанском, немачком и бугарском влашћу. Турска је покушала да сачува неутралност, иако турско-немачки споразум о пријатељству, потписан јуна 1941, може да сугерише да је прихватила позицију која нагиње силама Осовине.

Хитлеров расистички начин мишљења и идеја о индустријализовању масовног убиства резултирали су убијањем око пет до шест милиона Јевреја до краја рата. Хитлерова расна политика обухватала је и друге етничке групе, какве су Роми и Словени, али системска природа онога што је он звао „коначним решењем“ раздваја нацистички приступ „јеврејском проблему“ од општег нацистичког третмана мањина и чини од њега случај за себе, вредан посебног истраживања. На Балкану, као и у другим крајевима Европе, нацистичка окупација истерала је на површину и искоришћавала тензије које су испотиха кључале између различитих етничких група и дала неким мањинама могућност да се освете због тлачења или да наплате своје недаће. Тако је, на пример, Независна Држава Хрватска, која је стекла независност као марионетска држава сила Осовине и којом је владала једна екстремна националистичка партија, Усташе, прогонила Србе и Јевреје. Тај феномен није био ограничен на једно подручје; и другде су се екстремне националистичке групе упустиле у остваривање програма демографског инжињеринга. Нацисти и подршка коју су они добили на Балкану довели су до трансформације етничке композиције у региону. Јеврејско становништво пало је са 856.000 у 1930. години на мање од 50.000 у 1950. После рата, стотине хиљада етничких Немаца истеране су из Југославије и депортоване из Румуније, док су Словени и Албанци бежали из северне Грчке.

До краја тридесетих година десничарске диктатуре су свуда на Балкану замениле демократске владе, а комунистичке партије су забрањене. Али, балканске диктатуре разликовале су се од фашистичких режима по томе што масовни фашистички оријентисани покрети у том региону нису успели да преживе, можда са изузетком јединог истински народног покрета који је симпатисао фашисте – Кодреануовог (Codreanu) покрета у Румунији. Страховит шок због тоталног рата и бекство неких шефова држава у иностранство збрисали су предратне политичке елите. Нацистичка окупација оголила је неспособност државе да своје грађане заштити од насиља, глади и немаштине. Шок због живота под режимом нечувеног и систематског насиља пратила је и велика патња и деструкција која је током шест година погађала цивиле и дубоко трансформисала сва европска друштва, а посебно она у југоисточној Европи, где је због нацистичке политике експропријације и одмазде настала ужасна ситуација. Зато су глад и терор били главни чиниоци који су на почетку нагнали многе да уђу у борбу против нацизма, али су ти подстицаји на акцију касније допуњени идеолошким и политичким разлозима. Поред војне важности (мада је она била различита у свакој земљи), покрети отпора имали су огроман политички и морални утицај. За већину покрета отпора били су карактеристични егалитарна и морално узвишена визија послератног света и циљ праведније расподеле добара. Покрети отпора су, међутим, били фрагментисани и у условима ратом изазване неизвесности и идеолошке конфузије унутар готово сваке групе дошло је до унутрашњих борби, које су често прерастале у грађански рат. Како су после 1943. покрети отпора све више ницали, они су провоцирали одмазде од стране колаборационистичких милиција, подстичући тако у многим земљама другу врсту грађанског рата. Међутим, до 1944. масовни покрети отпора којима су доминирали комунисти били су у многим земљама спремни да преузму власт кад се нацисти повуку.

Силе изван југоисточног региона су, међутим, радиле у корист властитих циљева. Упркос растућој снази отпора, оне су за Балкан имале другачије планове, у којима самоопредељење државâ и народâ није играло никакву улогу. Октобра 1944, у исто време кад су масовни покрети били спремни да преузму власт, Черчил и Стаљин договорили су се о послератној подели сфера утицаја у југоисточној Европи: Грчка ће пасти под британску контролу; остале земље ће, са изузетком Југославије, за коју је нагодба била 50:50, бити препуштене Совјетском Савезу. Грчки комунисти су, после дуготрајног грађанског рата (1946–1949), коначно поражени. У Албанији и Југославији партизани комунисти брзо су преузели власт. Бугарска и Румунија претрпеле су окупацију совјетских трупа које су наметнуле комунистички режим. Пред крај четрдесетих, подела Европе на две зоне била је завршена и ратна непријатељства су се под притиском хладног рата трансформисала.

Из данашње перспективе, очигледно је да је Други светски рат био много више од низа битка и дипломатских преговора (мада је то, нажалост, главни, а понекад и једини утисак који ученици добијају из уџбеника): поред војне компоненте, Други светски рат је имао и својства верског, етничког и расног сукоба. Као што је напред речено, у неким земљама он се претворио у грађански рат – у сукоб између различитих покрета отпора и између покрета отпора и колаборационистичких снага чије су акције понекад превазилазиле нацистичку суровост. Такви примери могу се наћи и у југоисточној Европи, па отуда и у овој збирци историјских извора. То, међутим, не значи да макар и на тренутак можемо да заборавимо ко су били главни злочинци, нити им можемо допустити да поричу своју одговорност за зло нанесено балканским народима и нацијама. Одговорност нациста за почетак рата, а тиме и за његове последице, не може бити умањена, а поготову не може да се доводи у питање. Но, имајући у виду злочиначки карактер нацистичког режима који је започео рат, остаје чињеница да су политичке елите у многим земљама нагињале нацистима. Очигледно је да су многе од тих елита искористиле могућност да (под алибијем хитлеризма) измире неке старе рачуне са суседима, ослободе се неких 'незгодних' мањина, или повећају властите поседе и стекну имовину. Очигледно је да те елите нису стигле ниоткуда, нити су могле да изроне из вакуума – у већини земаља у региону постојали су и отворени и прикривени симпатизери нациста, а заједно са њима постојало је, на разним нивоима, и пређутно саглашавање са нацистичком идеологијом и латентна склоност према филозофији расних подела. Када би нека земља у региону приступила Тројном пакту или била окупирана од стране наци-фашиста, симпатизери су користили прилику да покажу да су лојални нацистичком режиму и да прихватају основе нацистичке идеологије. Тако је безусловни пристанак утро пут нацистима и допринео потоњим бруталностима.

Наша је намера да ученицима пружимо вишеслојну представу о Другом светском рату. У складу с тим, релативно мали број извора у овом приручнику бави се војним операцијама. Заузимајући такав став, нисмо желели да минимизирамо војни значај покретâ отпора у југоисточној Европи (нити велики допринос који је регион дао у збацивању фашизма и нацизма) – циљ је, пре, био да се макар делимично осветле они аспекти живота за време рата који су ређе заступљени у ученичким уџбеницима, у складу са жељама и сугестијама наставника који их користе у настави. Добро је познато да у већини уџбеника у југоисточној Европи политичка историја заузима повлашћено место, па је то, отуда, генерално случај и са представљањем Другог светског рата. Други садржаји, бар једнако важни, а сигурно занимљивији за ученике, на пример свакодневни живот, статус жена и деце, културни живот, одјек рата у књижевности и другим гранама уметности, љубав у ратним временима итд. у уџбеницима су најчешће занемарени и налазимо их само у назнакама.

Ова збирка садржи изворе из једанаест земаља југоисточне Европе и то има своје предности и своје мане. Највећа предност овакве концепције збирке извора лежи у томе што она учени-

цима омогућује да стекну мултиперспективни увид у овај историјски период. Поглед на одређени историјски период, у овом случају Други светски рат, са два или више различитих становишта требало би да буде не само занимљив него и непосредно користан: ученици имају могућност да читају и анализирају како се на исти проблем, догађај или процес гледало и гледа у регионалном суседству.

Анализирајући ове изворе, ученици ће у многим случајевима наићи на очигледне сличности – сиромаштво, глад, неизвесност и велику патњу који су обележили овај период у животу југоисточне Европе. На другој страни, наићи ће неке супротстављене, опречне изворе, који исти проблем третирају са сасвим различитог становишта или на сасвим другачији начин од онога који налазе у својим уџбеницима. У тим случајевима, наша сугестија није нужно да се ученицима постави питање да процене који је извор у праву, који је истинит, или најближи истини – довољно је да ученици постану свесни да ти извори постоје, то јест, да постану свесни чињенице да неки историјски догађаји и процеси нису недвосмислени, као што је можда представљено у њиховим уџбеницима. Наиме, у неким земљама (у већини земаља?) југоисточне Европе настава историје (а у складу с тим, и уџбеници историје имају ту концепцију) заснована је на 'једној јединој истини', па је за ученика изузетак да наиђе на опречне изворе. Имајући ово у виду, свесни смо да међу оним наставницима и ученицима који можда нису навикли да у својим уџбеницима и у настави историје уопште налазе опречне изворе, збирка извора заснована на мултиперспективном приступу може да изазове извесну дезоријентацију, чак одбијање. Ми смо, међутим, мишљења да без мултиперспективног приступа нема истинског, висококвалитетног изучавања, разумевања и учења историје – без њега, преостаје само памћење чињеница.

На другој страни, збирка извора конципирана на овај начин има озбиљне мане. Ево шта то значи. Ако се узме у обзир да је на ограниченом простору ове збирке заступљен текстуални и визуелни материјал из једанаест земаља југоисточне Европе, очигледно је да таква збирка не пружа целовиту слику Другог светског рата у том подручју – очекивати то било би у најмању руку претенциозно. Од самог почетка овог пројекта били смо свесни те чињенице, тако да је било потребно начинити избор тема, односно изабрати само неке од многобројних аспеката Другог светског рата, док неки други, мада не мање важни, неће бити ни поменути. Изузев избора тема које су ређе представљене у уџбеницима, други важан критеријум при избору извора био је методолошки: настојали смо да укључимо што је могућно више извора који могу да изазову емоционалну реакцију код ученика (гнев, шок, наклоност, дивљење, смех...). Судбина обичних људи – трагична, херојска, смешна – често нам даје бољу, животнију слику сурових времена него ли прогласи, политичке изјаве или дипломатски извештаји (наравно, немамо намеру да њима одузимамо вредност, па су зато и они укључени у ову збирку).

Укратко, наша је намера да ученицима и наставницима понудимо унеколико другачији, мултиперспективан поглед на тамни период наше историје, с надом да ће ова збирка извора такође водити његовом бољем разумевању. Јер, упркос транспарентности и једноставности догађаја у Другом светском рату (бар када говоримо о његовој моралној компоненти, рецимо о очигледној разлици између добра и зла), у неким земљама југоисточне Европе још се вештачки стварају сумње у вези с тим догађањима захваљујући чињеници да су водећу улогу у већини покрета отпора имали комунисти. Уз то, у светској и европској историји западна перспектива маргинализује улогу коју је југоисточна Европа имала у Другом светском рату и понекад је подвргава давнашњим стереотипима о региону. Ми мислимо да ће ова збирка докумената допринети свеобухватнијем разумевању наше историје као дела историје човечанства.

Хронологија

Година	Месец	Свет	Југоисточна Европа
1939.	април		7 – Инвазија Италије на Албанију 12 – Албанска уставотворна скупштина проглашава персоналну унију са Италијом, а Виктора Емануела III краљем Албаније. Италијани именују марионетску фашистичку владу под Шефћетом Верлађијем (Shefqet Verlaci) и убрзо припајају албанску војну и дипломатску службу италијанској
	август	23 – Совјетско-немачки пакт „Рибентроп–Молотов“ садржи тајни споразум о будућој совјетској окупацији румунске Бесарабије	
	септембар	1 – Инвазија Немачке на Пољску 3 – Британија и Француска објављују рат Немачкој 17 – Инвазија Совјетског Савеза на Пољску	7 – Румунија проглашава неутралност 15 – Бугарска проглашава неутралност
	октобар		19 – Турска, Француска и Британија потписују споразум у Анкари о узајамној помоћи уколико их нападне нека европска сила на Медитерану
1940.	фебруар		15 – Нова ројалистичка влада Бугарске, на челу са професором Богданом Филовим
	април	9 – Немачка упада у Данску и Норвешку	
	мај	10 – Инвазија Немачке на Холандију, Белгију и Луксембург. Винстон Черчил постаје премијер Велике Британије 12 – Инвазија Немачке на Француску	
	јун	10 – Италија проглашава рат Британији и Француској 22 – Француска потписује примирје са силама Осовине	26–27 – Румунија уступа Бесарабију и Северну Буковину, сходно совјетском ултиматуму
	август		10 – Антисемитски закон у Румунији 30 – Под немачким и италијанским притиском Румунија уступа северну Трансилванију Мађарској

	септембар	13 – Инвазија Италије на Египат 27 – Јапан се придружује силама Осовине	4 – Јон Антонеску је именован за председника већа министара Румуније 6 – Карол II абдицира у корист свога сина Михаила I; <i>de facto</i> владар Румуније је 'Conducator' Јон Антонеску 7 – Споразум у Крајови. Румунија враћа Бугарској јужну Добруцу
	октобар		12 – Немачка војска улази у Румунију као „војни саветник“ 28 – Италија врши инвазију на Грчку користећи Албанију као базу
	новембар	5 – Рузвелт поново изабран за председника 11 – Британци поражавају италијанску флоту код Таранта 20 – Мађарска се придружује савезу Осовине	Бугарска одбија да се придружи силама Осовине, да нападне Грчку или да потпише пакт о гаранцијама са СССР-ом 14 – Грчке трупе врше контранапад на албански фронт и у року од месеца дана преузимају од Италијана све веће градове у јужној Албанији 23 – Румунија се придружује савезу Осовине 25 – Турска проглашава ратно стање у зони која обухвата Истанбул, Једрене, Киркларели, Текирдаг, Чанакале и Коцели 30 – Почиње помрачење у Истанбулу
	децембар	9 – Британске трупе почињу да избацују Италијане из Египта	Бугарски парламент изгласава профашистичке законе: Закон о организацији бугарске младежи и анти-семитски Закон о заштити нације 19 – Из Турске карго бродом „Куртулус“ (Независност) послата помоћ у Грчку
1941.	јануар	9 – Британска инвазија на Еритреју	20 – Бугарски кабинет гласа за потписивање Тројног уговора 21–23 – Побуна (фашистичке) Гвоздене гарде у Румунији, поражена интервенцијом генерала Антонескуа
	фебруар		8 – Немачка и Бугарска потписују војни пакт 17 – Бугарско-турска декларација о неутралности
	март	11 – САД почињу да снабдевају Британце и друге савезнике ратним материјалом 24 – Ромел почиње прву офанзиву у Либији	1 – Бугарска се придружује силама Осовине; Немачка војска улази на бугарску територију 24 – Турско-руска декларација: у случају да било која страна нападне Турску, совјетска Русија остаће неутрална

			25 – Југославија се придружује савезу Осовине 27 – После масовних протеста, југословенска влада бива збачена у војном <i>coup d'etat</i>-у
	април	11 – Почиње немачка опсада Тобрука 13 – Совјетски Савез и Јапан потписују петогодишњи пакт о ненападању	Пропао покушај пробританског пуча од стране левих Сељака у Бугарској 6 – Инвазија Немачке на Југославију и Грчку 10 – Стварање Независне Државе Хрватске (НДХ), марионетске државе под немачко-италијанском доминацијом 11–15 – Мађарска војска окупира Бачку у северној Србији (Војводина) 17 – Југословенска војска се предаје 17 – Италијанске трупе окупирале Црну Гору 19 – Бугарска војска улази у Македонију, југоисточну Србију и егејску Тракију 23 – Грчка потписује примирје са Немачком 30 – Анте Павелић доноси неколико расних закона у Независној Држави Хрватској
	мај	27 – „Бизмарк“ потопљен. Рузвелт проглашава ванредно стање због догађаја у Европи и Африци	12–13 На Равној гори група официра и војника Друге армије, на челу са пуковником Драгољубом Михаиловићем, почела организовање герилског покрета 17 – Пропао покушај младог револуционара Васила Лачија (Vasil Laci, 1922–1941) у Тирани да убије краља Виктора Емануела III 18 – Павелић и Мусолини потписују споразум у Риму: НДХ уступа највећи део далматинске обале Италији 21–31 – Критска битка. Грчки кабинет и краљ напуштају земљу и одлазе у Каиро; Грчка је подељена на три окупационе зоне, које контролишу немачка, италијанска и бугарска војска 31 – Уклањање свастике са Акропоља: први симболичан чин отпора
	јун	22 – Немачка, Италија и Румунија нападају Совјетски Савез; Турска проглашава неутралност 26 – Финска објављује рат Совјетском Савезу	5 – У околини Гацка, у Херцеговини, почео спонтани устанак становништва као реакција на насиље усташке власти 18 – Потписан турско-немачки споразум о пријатељству и ненападању 22 – Први хрватски партизански одред основан у околини Сиска, чиме је почео устанак у Хрватској 24 – Бугарски комунисти отпочињу оружани устанак

			25 – Турско-немачки споразум ратификован јединственим гласањем у турској народној скупштини 29 – Мусолини проглашава „Велику Албанију“
	јул	12 – Британија и Совјетски Савез потписују споразум којим се додељује помоћ Совјетском Савезу 24 – Јапан окупира Француску Индокину 26 – САД обустављају трговину са Јапаном	7 – Почиње партизански устанак у Србији 13 – Устанак црногорског народа који је окупио 30.000 бораца 21 – изабран Народноослободилачки одбор у Беранама, једини у устаничким данима који је бирала Скупштина делегата из свих општина среза 22 – Почиње партизански устанак у Словенији 27 – Почиње партизански устанак у Босни и Херцеговини
	септембар	8 – Немци опседају Лењинград 19 – Немци заузимају Кијев	Оснивање три главне грчке организације отпора: ЕДЕС (Национална демократска унија Грчке), ЕККА (Национално и друштвено ослобођење), ЕАМ (Национални ослободилачки фронт); Усташе отварају концентрациони логор Јасеновац око 100 км јужно од Загреба; У Румунији почиње депортација више од 100.000 Јевреја у Транснистрију, при чему велики број људи умире због рђавих животних услова; Створена организација Црногорска народна омладина
	октобар	17 – Хидеки Тојо постаје премијер Јапана	Масовне одмазде немачких окупационих власти против цивилног становништва у Србији 11 – Почиње партизански устанак у Македонији
	новембар	18 – Британци почињу офанзиву у Либији	Почетак грађанског рата између партизана и четника у Србији 8 – Основана Комунистичка партија Албаније 13 – Немци одбијају услове четника за сарадњу против југословенских партизана; упркос томе, четници настављају да се боре против партизана и избегавају да се боре против Немаца
	децембар	5 – Зауостављен немачки поход на Москву 7 – Јапан бомбардује Перл Харбур 8 – Јапан објављује рат САД и Британији 11 – Немачка и Италија објављују рат САД	12 – Независна Држава Хрватска објављује рат САД и Британији 13 – Бугарска објављује рат Великој Британији и САД

1942.	јануар	21 – Ромелов Афрички корпус почиње контраофанзиву у Либији	
	фебруар	15 – Јапан заузима Сингапур	ЕАМ одлучује да формира оружану герилу (Национална популарна ослободилачка војска – ELAS) 8 – Одржана Острошка скупштина родољуба, представника свих социјалних слојева
	јун	4–6 – Битка за Мидвеј 21 – Ромел заузима Тобрук	16 – Одржана Скупштина црногорских родољуба и дела православних свештеника на Тјентишту
	јул		Основана оружана секција EDES-a
	август	12 – Черчил и Стаљин састају се са представницима САД и француског Покрета отпора да би расправљали о Другом фронту 13 – Генерал Монтгомери узима команду над британским снагама у Египту 19 – Пропао напад савезника на Диеп	Немачке окупационе снаге „решавају јеврејско питање“ у Србији убијајући готово 90 одсто јеврејског становништва до краја лета 1942. 25 – Први број <i>Zëri i Popullit</i> (Глас народа), часописа који репрезентује идеологију албанског комунистичког покрета
	септембар	22 – Немци стижу до центра Стаљинграда	Британски одред тајно се искрцава у Грчкој 16 – Конференција у Пези: оснивање албанског антифашистичког националног ослободилачког фронта
	октобар	23 – Монтгомеријеве снаге нападају Ел Аламејн у Египту	Оснивање антикомунистичке организације „Balli Kombëtar“ у Албанији
	новембар	8 – Прва велика инвазија савезника у Мароку и Алжиру 13 – Британци поново заузимају Тобрук 19 – Совјети почињу контраофанзиву на Стаљинград	12 – Увођење турског пореза на приход од капитала 25 – Здружене британске, ЕАМ-ове и EDES-ове снаге подижу у ваздух железнички мост Горгопотамос (Грчка) 26 – У Бихаћу (Босна и Херцеговина) партизани оснивају своје највише политичко тело – АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије)
1943.	јануар	31 – Генерал Фон Паулус предаје немачку 6. армију код Стаљинграда	Јануар–фебруар –четничке јединице под вођством Павла Ђуришића извршиле етничко чишћење муслиманског становништва у Санџаку. У тим акцијама је убијено око 9.000 Муслимана.
	март	5 – Почиње савезничко бомбардовање Рура	5 – Генерални штрајк у Атини спречава мобилизацију грчких радника Март–мај – бугарско друштво успешно се супротставља „коначном решењу“ и депортацији бугарских Јевреја

			Март–јун – депортација око 50.000 Јевреја из Солуна у Аушвиц
	јун	13 – Снаге Осовине поражене у Тунису; окончана афричка кампања	14 – Партизани у Оточцу оснивају највише политичко тело за Хрватску – ЗАВНОХ (Антифашистичко веће народног ослобођења Хрватске)
	јул	5–17 – Велика тенковска битка код Курска на Источном фронту: совјетска победа 9 – Савезници се искрцавају на Сицилији 25 – Мусолини збачен и ухапшен, наслеђује га Пјетро Бадолџо	10 – Основана Национална ослободилачка војска Албаније
	август		2 – Потписан споразум у Мукђеу између Националне ослободилачке војске Албаније и Balli Kombëtar. Само неколико дана касније одбацују га Централни комитет Комунистичке партије Албаније (СРА) и Национално ослободилачко веће 28 – Бугарски краљ Борис III умире у Софији; проглашење краља Симеона II
	септембар	3 – Савезници прелазе са Сицилије на италијанско копно 8 – Италија се предаје савезницима 12 – SS ослобађа Мусолинија и одводи га у Немачку	8 – Партизанске трупе привремено заузимају Сплит (Хрватска) и тамошње огромно италијанско складиште 9 – Избори за регента у Бугарској: принц Кирил, професор Филов и генерал Михов 9. септембар–10. октобар – југословенски партизани разоружавају 10. италијанску дивизију, две дивизије придружују се партизанима 17 – Британско-америчка војна мисија код југословенских партизана долази на ослобођену територију у западној Босни и Херцеговини 20 – ЗАВНОХ проглашава поновно уједињење територије, коју је окупирала Италија, са Хрватском и Југославијом
	октобар	13 – Италија објављује рат Немачкој	
	новембар	7 – Ослобођен је Кијев; немачка одбрана на Дњепру се мрви 25–26 – Партизани оснивају ЗАВНОБиХ као водећу политичку институцију за Босну и Херцеговину 28–1. децембар – Черчил, Рузвелт и Стаљин састају се у Техерану да испланирају савезничко искрцавање у Француској; Југословенски партизани признати као савезници	15 – у Колашину је створено Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења (ЗАВНО) за Црну Гору и Боку. 20 – Следбеници краља Зогуа на челу са Абазом Купијем оснивају партију „Legaliteti“, с циљем да после рата у Албанији поново установе монархију 29 – У Јајцу (Босна и Херцеговина) АВНОЈ установљује партизанску

			владу (НКОЈ – Национални комитет ослобођења Југославије)
	децембар	24 – Ајзенхауер именован да управља искрцавањем у Европи	7 – Рузвелт, Черчил и Инени састају се у Каиру
1944	јануар	27 – Совјети поражавају Немце код Лењинграда	Оснивање жандармерије у Бугарској за борбу против оружаног отпора 8 – У писму НКОЈ-у (југословенска партизанска влада) Черчил обавештава да ће Британија престати да помаже четнике. Од тог тренутка сва помоћ даје се искључиво партизанима
	март	15 – Инвазија Јапана на Индију	10 – ЕАМ установљује политички комитет националног ослобођења (РЕЕА), другу грчку администрацију, паралелну официјелној грчкој влади
	мај	9 – Совјети поново освајају Севастопол 18 – Немци се повлаче из Монте Касина	Уговор у Либану води споразуму о формирању грчке националне коалиционе владе са Ј. Папандреуом као грчким премијером Депортација више од 100.000 Јевреја из северне Трансилваније (под мађарском влашћу) у немачке логоре уништења 24 – Албански комунисти на конгресу у Пермету бирају национално-ослободилачко антифашистичко веће као највише легислативно тело и оснивају комитет са атрибутима привремене владе
	јун	6 – Дан Д, искрцавање савезника у Нормандију	1 – Нова ројалистичка влада у Бугарској, на челу са Иваном Багрјановим
	јул	20 – Атентат на Хитлера пропада 25 – Савезници започињу пробијање из Нормандије	13 – Формирана Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења (ЦАСНО) у Колашину. Донета одлука од историјског значаја о обнови црногорске државности, додуше у југословенској федерацији
	август	15 – Савезници се искрцавају у јужној Француској 25 – Париз је ослобођен	2 – Одржана прва скупштина АСНОМ-а (Антифашистичког скупштина народног ослобођења Македоније), који је проглашен врховним законодавним, извршним и представничким телом Македоније Турска одлучује да прекине односе с Немачком 12 – Черчил и Тито срећу се у Напуљу 23 – <i>Coup d'état</i> у Румунији: краљ Михаил уз подршку коалиције

		највећих партија и комуниста хапси Антонескуа и његову владу Румунија се предаје Совјетима 26 – Бугарски премијер Багрјанов проглашава неутралност, у Анкари започиње припреме за почетак преговора са САД и Великом Британијом и шаље делегацију у Каиро 29 – Југословенски краљ Петар II разрешава дужности начелника штаба Врховне команде Југославије Дражу Михаиловића и признаје Тита као вођу отпора у Југославији 30 – Павелић спречава <i>coup d'état</i> у Независној Држави Хрватској и остаје лојалан силама Осовине	
	септембар	3 – Ослобођен је Брисел 19 – Примирје између Финске и савезника 25 – Савезници пробијају Готску линију у Италији	Партизани и јединице Црвене армије почињу борбе за ослобођење Србије 2 – Бугарски регенти, предвођени Константином Муравјовим, именују владу проруских политичких партија (прва влада формирана из редова политичких партија од маја 1934) 3 – Формирање нове грчке националне коалиционе владе под Јоргосом Папандреуом 5 – Совјетски Савез објављује рат Бугарској 8 – Црвена армија улази у Бугарску; примирје између Совјетског Савеза и Бугарске; Бугарска објављује рат Немачкој 9 – Комунисти преузимају власт у бугарској влади Отаџбинског фронта на челу с Кимоном Георгијевим (вођом партије „Звено“), у којем доминирају комунисти 12 – Румунија потписује примирје са савезницима: признаје совјетску власт у Бесарабији и северној Буковини и врховну власт савезничког Контролног комитета, којим доминирају Совјети
	октобар	2 – Немци сламају побуну у Варшави док неколико километара даље совјетске јединице праве паузу и опорављају се; савезници продиру кроз Западни зид у Немачку 9 – „Споразум о процентима“ између Черчила и Стаљина у Москви 23 – Савезници признају Де Гола као привременог председника привремене француске владе	5 – Британци се искрцавају у Грчкој 8 – Бугарска почиње ратне операције против Немачке 12 – Немачка војска напушта Атину 14 – Британци улазе у Атину 18 – Грчка влада улази у Атину 20 – Црвена армија и југословенски партизани ослобађају Београд 23 – Антифашистички комитет националног ослобођења постаје привремена демократска влада Албаније, са Енвером Хоџом као премијером

			25 – Румунска војска и Црвена армија ослобађају територију Трансилваније од мађарске армије 28 – Примирје између антифашистичке коалиције и Бугарске
	новембар	7 – Рузвелт по четврти пут постаје председник САД	13 – Партизани ослобађају Скопље 29 – Албанија се ослобађа Немаца
	децембар	15 – САД се искрцавају на Миндору, Филипини	3 – ЕАМ организује демонстрације у Атини, које завршавају крвопролићем; почињу борбе између ЕАМ-ЕЛАС-а и владиних снага које уживају британску подршку
1945.	јануар	17 – Совјети окупирају Варшаву 19 – Немачка у потпуности одступа са Источног фронта 20 – Мађарска потписује примирје са савезницима	Око 70.000 етничких Немаца из Румуније депортовано је у СССР 3 – Ослобођењем Бијелог Поља ослобођена је читава територија Црне Горе
	фебруар	4–11 – Черчил, Рузвелт и Стаљин састају се у Јалти 8 – Савезници покрећу главну офанзиву да би стигли на Рајну 13–14 – Савезничко бомбардовање уништава Дрезден 19 – САД се искрцава на Иво Џиму	Потписивање споразума у Варкизи о расписивању општих избора и плебисциту у вези с монархијом у Грчкој, о распуштању герилских организација и ЕЛАС-овој предаји оружја 23 – Турска објављује рат Немачкој и Јапану
	март	3 – Финска објављује рат Немачкој 9 – САД бомбардују Токио 22 – Патон прелази Рајну код Опенхајма 23 – Монтгомери прелази Рајну северно од Рура	6 – Совјети налажу да се именује коалициона влада Румуније на челу са Петру Грозом, али тако да је контролишу комунисти 7 – Формира се привремена влада Демократске Федеративне Југославије, са Титом као председником и с доминацијом партизана над члановима владе у егзилу (23:5)
	април	12 – Рузвелт умире, Хари С. Труман постаје председник 23 – Совјети улазе у Берлин 25 – Снаге САД и СССР срећу се на реци Елби; почиње конференција Уједињених нација у Сан Франциску 28 – Италијански партизани стрељају Мусолинија 30 – Хитлерово самоубиство	6 – Ослобођено Сарајево 14 – Формирана влада федеративне државе Хрватске, под комунистичком доминацијом 28 – САД признаје Титову привремену југословенску владу
	мај	1 – Берлин се предаје совјетским трупама 7 – Немачка формално капитулира	2 – Југословенска партизанска војска улази у Трст и ствара напету поделу (касније на Зону А & Б)

			између Италије и Југославије 6 – Павелић, његова влада и велики број војника и цивила беже из Загреба према Аустрији 8 – Партизани ослобађају Загреб 15 – Југословенски партизани у Блајбургу убијају непознат број ратних заробљеника (усташа и нешто четника и словеначких домобрана) и цивила, а остали су одведени на „Крижни пут“, који већина није преживела
	јун	5 – Савезници деле Немачку на четири окупационе зоне 26 – Представници педесет земаља потписују Повељу Уједињених нација. Основане Уједињене нације	10 – АВНОЈ постаје Привремена народна скупштина Југославије
	јул	17–2. август – Черчил, Стаљин и Труман срећу се у Потсдаму да планирају мир у Европи и завршни напад на Јапан	
	август	6 – На Хирошиму бачена атомска бомба 9 – На Нагасаки бачена атомска бомба 14 – Јапан капитулира	

МАПА 1: Други светски рат, 1939–1942.

